

УДК 32.019.51

Зубро Т. П.

Викладач кафедри міжнародних політичних відносин факультету міжнародних відносин Економічного університету в Братиславі (Словацька республіка)

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

У статті здійснено спробу дослідити теоретичні аспекти такого явища як міф і його політичної складової, проаналізувати функції, які здатні виконувати політичні міфи у сучасних реаліях.

Ключові слова: міф, символ, свідомість.

Протягом усього існування людства міфи були його невід'ємною частиною. Наше життя, у певній мірі пронизане міфами, і дослідження міфологічної складової суспільно-політичного буття як у минулому, так і в сьогоденні є одним з найважливіших завдань наукових пошуків. Історія багатьох держав розпочинається з міфів. У стародавні часи саме релігійно-міфологічна трактовка лежала в основі сприйняття політики, а уявлення про божественне походження влади передавалося у формі міфів. Послаблення традиційних релігій не означало зникнення політичної міфології. Аналіз наукових і публіцистичних джерел свідчить, що міф проникає в різні сфери життя і як органічна складова суспільства, змінивши обриси, мету і функції, пристосовується до нових політичних реалій: «міф, поряд з наукою і ідеологічно обґрунтованими політичними ідеями, символами, громадською думкою, а іноді і в синтезі з ними, продовжує своє побутування в соціально-політичних структурах сучасної цивілізації. У такому поєднанні він втрачає багато чого від колишньої поетичності і барвистості архаїчного міфу, але зберігає з ним внутрішню якісну і функціональну спорідненість» [9, с. 23].

Міф як поняття носить міждисциплінарний характер і є предметом досліджень різних наук — філософії, культурології, етнології, психології, антропології, політології, соціології, міфології та ін. Серед авторів, які займаються теоретичними дослідженнями політичних міфів, особливою увагою їх створення та впливу на свідомість можна назвати чимало українських і зарубіжних науковців, зокрема Н. Амельченко, Р. Барт, П. Бурд'є, В. Бурлачук, М. Михальченко, Г. Дашутін, О. Донченко,

Г. Осипов, Ж. Тощенко, О. Пленков, Е. Кассіер, С. Поцелуєв, Ю. Шайгородський та інші. Однак поняття міфу як політичного феномену і його ролі не в повній мірі висвітлюється у політичних дослідженнях, тож пропонується стаття є спробою оцінити певні аспекти сучасного стану політичної міфотворчості і знайти відповідь на питання, які функції можуть виконувати політичні міфи. Зокрема, хотілося б зупинитися на інструментальній ролі міфів, яка є однією з найпотужніших і розповсюджених функцій міфу в сучасних реаліях. Цей аспект сучасної міфології, яка створюється в наші дні, на наш погляд, є продуктивним для дослідження і аналізу.

Суспільство не може обійтися без міфологічного підґрунтя у ставленні до тих чи інших подій. Міфи це не лише теоретичні конструкції, але й явище, яке, певним чином, допомагає упорядкувати сприйняття реальності. До того ж специфікою міфу, як особливого феномену політичної культури є те, що він в різних соціальних умовах виступає як певна універсальна конструкція, яка може набувати різноманітних форм і проявлятися у різних сферах діяльності. Зокрема Р. Барт вважав: «Міфічне слово є повідомленням. Воно не обов'язково повинне бути усним: це може бути лист або зображення; і письмова мова, а також фотографія, кінематограф, репортаж, спортивні змагання, видовища, реклама можуть бути матеріальними носіями міфічного повідомлення. Сутність міфу не визначається ні тим, про що він оповідає, ні його матеріальним носієм, тому що будь-який предмет може бути довільно наділений значенням: стріла, яку приносять як знак виклику, теж є повідомленням» [4, с. 73].

Стереотипне міфологічне сприйняття політичних реалій обумовлює варіативність політичних процесів в різних системах. Міф як специфічне ірраціональне явище може засвоюватися до моменту включення раціонального критичного пізнання. А іноді спрощені штампи, стереотипні уявлення, міфологеми, які передаються, можуть ускладнювати здатності індивіда до раціонального аналізу соціально-політичних ситуацій. Установки і настрої, які виникають у наслідок цього, виявляються набагато стійкішими по відношенню до емпіричних фактів і раціональних аргументів. Сила міфу постає в його ірраціональній природі, він як складний смисловий комплекс і комунікативна система не піддається верифікації і сприймається на віру: «Політичний міф не потребує перевірки на істинність. Символізуючи й абстрагуючи факти та явища суспільного життя, він сприймається свідомістю як реальність, над якою не слід замислюватися» [8].

Однак слід зауважити, що сучасні політичні міфи, базуючись на ірраціональному компоненті, все ж таки стикаються з раціональним мисленням. Достатньо часто можна спостерігати як політичні міфи сьогодення починаються не з ірраціональної складової, а з чітко продуманого задуму, який в подальшому заповнюється цілком ірраціональним змістом, пов'язаним з несвідомим засвоєнням і поширенням міфу. Такі конструкції зазвичай спираються на традиційні міфологічні архетипи (ворог, герой, боротьба, рід, тощо), набувають загальноприйнятні для більшості людей форми, стають значимими, сталими і істинними. Це відкриває величезні можливості для руйнування чи, навпаки, підтримки політичних переконань, оцінок, цінностей. Політичний міф є дієвою силою, яка організовує поведінку індивіда і людських мас, надає осмисленості людському існуванню.

Сучасні дослідники виділяють декілька функцій політичного міфу. Однією з головних функцій є формування і забезпечення цілісності і нерозривності світосприйняття, захищаючи, таким чином, соціум у період кризових явищ у суспільстві. Як зауважує В. А. Шнірельман, міф має компенсаторну функцію і дозволяє долати труднощі, які є тимчасовими, а перед ними був період розквіту, тому криза буде подолана і йому на зміну неодмінно прийде новий золотий вік. Але для цього люди мають потребу в пам'яті — вони повинні не тільки пам'ятати про славу предків, а й дотримуватися морально-етичних норм, які дісталися їм від предків. Все це і міститься у міфі. Міф дозволяє ідентифікувати себе з предками, і тому він навантажений символами причетності, ідентичності [11, с. 6].

Міф може виконувати функцію інтеграції і консолідації, однак він несе і дезінтеграційний потенціал. Міф здатний як об'єднувати спільноти за допомогою міфологем, відтворюючи колективну ідентичність і відчуття належності членів до певного соціуму, так і роз'єднувати через виділення різниць між представниками різних груп. Зокрема К. Флад зауважує, що міфи можуть бути «інструментами полеміки, конфлікту, навіть руйнування, об'єднуючи одну соціальну групу на основі її протистояння іншій. Звичайно, ступінь протистояння безперервно змінюється відповідно до конкретних суспільних умов. Відповідно змінюється й роль міфів» [6, с. 19].

Загальновідомо, що політичні міфи починають активно формуватися і колувати в умовах кризових явищ, політичних, економічних, ціннісних змін. В Україні в останні десятиліття відбуваються суттєві політичні перетворення. Після розпаду СРСР нова геополітична і етно-

політична ситуація вимагала від українців трансформації не тільки всієї політичної системи, але цінностей і базових установок. У створенні незалежних національних проєктів одним з найвпливовіших чинників було усвідомлення етнічної ідентичності. Міфи і символи, виконуючи комунікативні функції, могли стати підґрунтям для формування спільної ідентичності, відіграючи надзвичайно важливу роль у формуванні почуття єдності етносу та забезпеченні його спадковості. На думку Н. Амельченка, міф виступає у функції інструменту, способу ідентифікації європейських націй, оскільки надає ідеї нації форми загальної вистражданої долі та героїчної боротьби народу [2]. Зокрема, і Е. Хобсбаум у слід за Гелнером підкреслює роль штучного конструювання, цілеспрямованого винаходу і соціальної інженерії в процесах формування націй [7, с. 19]. З іншого боку, міф може слугувати інструментом політичної маніпуляції, що є прихованим управлінням свідомістю і поведінкою людей з певною наперед заданою метою. Така система маніпулювання базується на дозованій напівправді і в цьому контексті міфи, формуючи і впроваджуючи певні норми або цінності, постають примарними ідеями і сприймаються переважно без критичного осмислення. На думку американського політолога Джона А. Армстронга викликати гострий інтерес у членів певної групи до своєї «спільної долі» може саме міфологічний чинник (авт. оповідь). «З погляду міфосимволічної теорії спільна доля—це просто той ступінь, до якого той чи той епізод, байдуже, історичний чи суто міфічний, здатний здійснити вплив, наголошуючи солідарність індивідів супроти чужої сили—тобто посилюючи важливість відчуття кордонів» [3, с. 298] А тому, вважає Армстронг, вирішальними для ідентичності є швидше символічні, аніж матеріальні аспекти спільної долі.

Не знаючи свого подальшого історичного шляху, потрібно до кожної теорії соціальних змін включити не тільки минуле, але й сучасність і майбутнє. На думку Дж. Александера, це не можливо здійснити лише раціональним способом, адже до уваги береться не тільки те, що ми знаємо, але й те в що ми віримо, на що сподіваємося і чого боїмося, і тому в соціальну теорію вступають міфи [1, р. 167]. Напевне тому новостворені держави на уламках імперій у рамках національної політики намагаються творити історичні, географічні і політичні міфи, етнічне минуле, культурні традиції. Для України також характерні явища створення нових політичних міфів і ідеологем, основою яких слугувала б історична спадщина. Більшість українських і зарубіжних вчених погоджуються з думкою, що після розпаду СРСР, український націона-

лізм став однією з підвалин, яка підтримувала легітимність української держави, а одним з головних завдань української державності стало розробка нової національної ідеї. За двадцять років незалежності України у суспільстві зародилося чимало міфів, які завдяки зусиллям пропаганди закріпилися у українському просторі. Окремі міфи, заповнюючи порожнечу розколу між владою і суспільством, сприяли формуванню національної ідентичності, інші — протидіяли цьому, активуючи різні архетипи суспільної свідомості.

Аналізуючи міфи і традиції, які переважають в суспільстві, Н. Амельченко виділяє декілька основних міфологем. Однією з них є міфологема «Відродження», яка містить елементи очищення нації у певній боротьбі. На думку автора, українські гуманітарії звертаються до «примордиалістського образу нації як спільноти за походженням, інваріантної до всіх історичних змін, яка в основному трактується як етнос чи титульна нація» [2]. У пошуках такої нації в історичну науку, а за нею і в реальність, проникає нова міфологія, яка базується на уявленні про далеке і славне минуле, про древній етнос українців, про демократичну спадщину Київської Русі і козацького врядування. Історичні події, навколо яких будуються національна міфологема «Відродження», фільтруються, конструюючи нове історичне інформаційне поле. Увага, в першу чергу, приділяється подіям, символам, міфам, ритуалам, які свідчать про давню славну історію і традиції, відокремлені від будь-якого впливу, які б підтверджували право нації на самовизначення і незалежність.

Цікавою для досліджень міфотворчості є структура звернень чи послань можновладців в процесі національної мобілізації і конструюванні минулого, яку використав П. Терешкович в аналізі сучасних національно-державних ідеологій України і Молдови. Автор зокрема пише, що зазвичай у різних народів і у різні часи структура і зміст таких моделей-звернень еліти співпадають і мають три складових, в яких ідеалізовані образи минулого і майбутнього протиставляються убогому сьогоденню [5, с. 6–7]. Подібна модель наративу, визначаючи причини національного занепаду і приписуючи дії для його подолання, містить три елементи у вигляді бінарних опозицій (минуле — сьогодення, сьогодення — майбутнє). Таким чином створений міф артикулює зміст, допомагає розміщати здавалося б непов'язані події у струнку послідовності і поєднувати простір уявного з простором дії. П. Терешкович відмічає, що відповідно до трьохскладової схеми національної риторики славне минуле є певним відправним станом нації у якості єдиної і гармонійної спільноти, що спонукає істориків і ідеологів у пошуках

міфічних образів, подій і героїв відправлятися у глибину віків. Щодо убогого сьогодення, то воно є наслідком процесу проходження цієї в минулому славної спільноти через певні трагічні події з вказуванням причин, що призвели до втрат, занепаду і винуватців. При цьому підкреслюється, що стан убогого сьогодення може тривати століттями. А от утопічне майбутнє в таких моделях наративах — «це проект національного відродження, інверсія або заперечення існуючого ненормального стану і створення ідеального національного суспільства» [5, с. 9]. Подолати перешкоди і труднощі можна шляхом колективних зусиль, внаслідок чого нація поверне собі первинний гармонійний стан. В таку доволі струнку схему включаються і процеси міфотворчості в українському просторі. Однією з головних міфологічних констант стала в останні роки ідея європейського вибору і інтеграції. Саме вона стала тими «милицими», на які спираються українські політики. Однак змістовна складова такої інтеграції, а це, в першу чергу, європейські цінності з повагою до прав і свобод людини і громадянина, розвинене громадянське суспільство та правова держава, залишається поза увагою української політичної еліти.

У ситуації соціальних потрясінь і криз міфотворчість стає тим джерелом, до якого звертаються політичні ідеологи і суспільна свідомість. Складається враження, що за допомогою міфів можливо подолати перепони, перебороти негаразди, перемогти ворога. І тут, незалежно від мети штучно сконструйованої міфологеми, зазвичай формується певне протиставлення «ми — вони», «свої-чужі», «хороші-погані», що призводить до підміни чи маніпуляції понять, а також до неможливості діалогу, пошуку компромісів і подолання кризових явищ. Результатом такої міфотворчості є розколотий у декількох площинах українській соціум.

Непрозорість політичної системи і закриті для населення політичні процеси стимулюють виникнення міфів. І чим більш закрита політична система, тим частіше добудовують політичну реальність за допомогою міфотворчості. Соціально конструйована суб'єктивність наділяється значеннями і мотивацією. Також міфологеми надають можливість елітам виправдати свої недоліки і помилки, перекласти відповідальність на інших, уявних або реально існуючих. Як слушно зауважує з цього приводу В. Шнірельман, насправді конструювання минулого пов'язане з інтересами сьогодення і «дозволяє діючим політикам і чиновникам відвернути від себе звинувачення в безсиллі, невмінні виправити сучасний стан справ і навіть зловживанні владою. Адже легше послатися на особливості «національного духу» і невблаганні «закони історії»,

ніж зізнатися у власних промахах» [10, с. 13]. Тому історичні конструкції міфології стають інструментом в руках ідеологів і політиків. Вони, впливаючи на формування національних міфів, використовуються для легітимації політичної еліти і її рішень, причому можуть також камуфлювати реальні політичні чи економічні інтереси еліти.

Поява нових технологій масової комунікації, маючи унікальну можливість охоплювати величезні маси населення і безпосередньо звертатися до свідомості мільйонів людей, відкрила нові перспективи для формування і розповсюдження державної ідеології і політичних міфологем. При цьому іноді не обов'язково створювати щось нове, достатньо активізувати вже існуючі образи, уявлення, архетипи і стереотипи, наклавши на них потрібні змістовні компоненти. Результати діяльності політичних ідеологів тиражуються засобами масової інформації. Особа, яка є причетною до формування політичних міфів, а тим паче має відношення до досліджень чи трактовки історичних міфів, повинна усвідомлювати як і в яких умовах відбувається процес міфотворчості, що він може привнести в громадський дискурс і як той чи інший міф може бути інтерпретований. Не слід забувати про тиск стереотипів і ідеологічних установок, поширених в суспільстві, але таких, що не мають відношення до науки.

В українському політичному дискурсі формування сучасної ціннісної парадигми і громадянського суспільства відбувається на тлі перегляду багатьох колишніх ідеалів та окреслення нового світоглядного виміру з одночасними спробами відродити історичні традиції народу. У цьому процесі важливу роль відіграє політична міфотворчість, яка впливає на характер соціального конструювання і поширення політичних ідей, доктрин, цінностей, уявлень чи переконань. Це подекуди призводить до посилення етнокультурної диференціації, тому необхідно дуже обережно підходити до процесу перегляду історії і міфотворчості. Консолідації суспільства сприятиме радше поміркована концепція національної єдності з метою побудови демократичної політичної системи і правової держави, яка не буде водночас прихованою формою старого етнічного націоналізму, а міфи мають нести позитивне смислове навантаження, під яким мається на увазі звернення до позитивного досвіду існування і діяльності громадянського суспільства і структур, ситуації загальної стабільності і захищеності, впевненості в тому, що відбувається навколо. Потрібно не забувати, що небезпечні не міфи, а їх неякісний зміст. Суспільству необхідно, враховуючи нинішній стан, налаштуватися на успішність і використати всі переваги, закладені

історією і культурою для досягнення позитивних зрушень. Однак пропущений свого часу шанс засвоїти уроки демократії та правової держави призвели до політичної кризи і кризи української державності. Можливо це свідчить про проблему держави і політичної еліти, яка за всі попередні роки незалежності не змогла консолідувати суспільство.

Список використаних джерел:

1. Alexander J. Modern, Anti, Post and Neo: How Intellectuals Have Tried to Understand the Crisis of our Time. / Alexander J. // Zeitschrift fur Soziologie. — 1994. — Volume 23, Number 3. P.165–197.
2. Амельченко Н. А. Возрождение в Европе, или возможна ли национальная идентичность в эпоху глобализации? / Н. А. Амельченко // Политэкс (Политическая экспертиза). — 2006. — №2. [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http://www. politex. info/content/view/216/30/](http://www.politex.info/content/view/216/30/)
3. Армстронг Джон А. Нації до націоналізму. / Дж. А. Армстронг // Націоналізм. Антологія. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 295–300.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. — Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. / Р. Барт. — М.: Прогресс, 1989.- 616 с.
5. Терешкович П. Конструюя прошлое: исторические ресурсы современных национально-государственных идеологий (Украина и Молодова). / П. Терешкович. // Перекрёстки. — 2005. — №1–2. — с. 5–20.
6. Флад К. Политический миф. теоретическое исследование. — Пер. с англ. А. Георгиева. / К. Флад. — М.: Прогресс-Традиция. — 2004. — 263 с.
7. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года. — Пер. с англ. А. А. Васильев. / Э. Хобсбаум. — СПб.:
8. Издательство «Алетейя». — 1998. — 305 с.
9. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності. / Ю. Шайгородський. // Віче. — 2009. — №15. [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http://www. viche. info/journal/1574/](http://www.viche.info/journal/1574/)
10. Шестов Н.И. Политический миф теперь и прежде. / Н. И. Шестов.—Под ред. проф. А. И. Демидова.—М.: Олма-пресс.— 2005.— 414 с.
11. Шнирельман В. А. Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика. / В. А.

Шнирельман // Реальность этнических мифов / Под ред. А. Малашенко и М. Б. Олкотт; Москва. Центр Карнеги.—М.: Гендальф, 2000.—С. 12–33.

12. Шнирельман В. А. Этногенез и идентичность: националистические мифологии в современной России. / В. А. Шнирельман // Этнографическое обозрение.—2003.-№4.—С. 3–14. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://journal.iea.ras.ru/archive/2000s/2003/no4/shnirelman.htm>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014 р.

Зубро Т. П. Политический миф в современных украинских реалиях
В статье предпринята попытка исследовать теоретические аспекты такого явления как миф и его политической составляющей, проанализировать функции, которые способны выполнять политические мифы в современных реалиях.
Ключевые слова: миф, символ, сознание.

Zubro T. P. Political myth in modern Ukrainian reality

The article attempts to explore the theoretical aspects of the phenomenon of myth and its political component, analyze what functions can perform political myths in modern realities.
Keywords: myth, symbol, unconscious.